

Компетентнісно орієнтовані завдання часто передбачають використання кількох компонентів підручника одночасно. Наприклад, для пояснення причин суспільного явища учні аналізують авторський текст, схему й статистичні дані; для характеристики історичної події – карту, документ і візуальне джерело; для оцінювання діяльності історичної особи – біографічну довідку, висловлювання сучасників та результати її рішень. Така багатоджерельність формує в учнів здатність інтегрувати інформацію, виявляти збіги й суперечності та будувати доказове судження.

Через виконання таких завдань в учнів системно формуються основні складники історичної компетентності й ключових компетентностей. Робота з різними джерелами розвиває інформаційну грамотність; підготовка письмових і усних відповідей – вільне володіння державною мовою; аналіз статистики – математичну компетентність; обговорення прав людини, громадянства, політичної участі та відповідальності влади – громадянські й соціальні компетентності; створення постерів, презентацій та цифрових продуктів – інформаційно-комунікаційну.

Отже, компетентісна спрямованість підручників виявляється не у великій кількості запитань, а в цілісній конструкції завдань: контекст – пізнавальна дія – джерела – результат. Такі завдання перетворюють текстові й позатекстові компоненти підручника на засоби самостійного здобуття знань і створюють умови для оцінювання того, чи здатний учень застосувати набуті знання й уміння в новій навчальній ситуації.

Таким чином, нові підручники постають цілісно спроектованими сценаріями пізнавальної діяльності учнів, а не книгами для читання. Поєднання текстів, джерел, карт, фотодокументів, інфографіки та компетентнісно орієнтованих завдань забезпечує формування компетентностей. Учитель у цій системі організовує та модерує дослідницький пошук, допомагаючи учням критично осмислювати інформацію, аргументувати висновки, співвідносити історичний досвід із сучасністю та формувати цілісне розуміння місця України у світовому історичному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Пометун, О., Дудар, О.* Всесвітня історія : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2026. 196 с. <https://bit.ly/4gMA8WA>
2. *Пометун О., Гупан Н., Дудар О., Мороз П.* Історія України : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Видавничий дім «Освіта», 2026. 272 с. <https://surl.li/ctjvto>

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА (9 КЛАС)

Лілія Тарасівна Рябовол,

*головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти,
доктор педагогічних наук, професор*

Особливості методики навчання правознавства у 9 класі зумовлені необхідністю розвитку в учнів правового мислення, що передбачає здатність аналізувати життєві

ситуації крізь призму закону. Для цього потрібні вміння аналізувати інформацію, виділяти суттєве, піддавати сумніву факти, перевіряти докази тощо. Аналіз та оцінка ситуації, при цьому, мають здійснюватися на основі чинного законодавства, а не емоцій чи власного бачення справедливості, а кожен висновок має спиратися на встановлені факти та статті законодавства.

Проведення правового аналізу життєвих ситуацій, використання права у повсякденному житті для вирішення різних питань ґрунтується на юридичній логіці, що насамперед передбачає вміння усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між діями (дією або бездіяльністю) та наслідками, що настали, а також відповідальністю, зокрема у разі настання негативних наслідків дії.

Розвиток вмінь проводити правовий аналіз на основі юридичної логіки значною мірою забезпечується під час формування в учнів понять.

Правознавство (юриспруденція), як і будь-яка наука, є системою понять. Відтак, засвоїти навчальний правознавчий матеріал означає засвоїти понятійний апарат правознавства як систему понять, що є ключем до розуміння юридичної логіки, пізнання правових явищ та процесів. Розвиток умінь дев'ятикласників застосовувати основні правові терміни у відповідному контексті – одне із завдань навчання предмета «Правознавство» у 9 класі, а опрацювання понятійного апарату правознавства – один з основних видів діяльності учнів.

Правові поняття є формою правового мислення, способом організації правових знань, результатом узагальнення суттєвих ознак відповідного правового явища або процесу. Отже, в основі формування правових понять – узагальнення їх ознак. Під час поурочного планування вчителю необхідно враховувати особливості понятійного апарату правознавства у 9-му класі:

1. Правові поняття можуть виражатися в різних формах: слова (право, правочин, шлюб, сім'я, злочин), словосполучення з двох (суб'єктивне право, правова поведінка) та більше двох (особисті немайнові блага) слів.

2. Навчальний правознавчий матеріал насичений поняттями, кожний розділ/параграф містить поняття, переважно нові для учнів. У зв'язку з цим у підручнику зазначено: «У текстах є виділені слова – це поняття й терміни, які потрібно запам'ятати і вміти пояснювати. У цьому допоможе рубрика «Словник заняття». Допоміжним наразі є те, що основу для формування правових понять у 9 класі закладено під час вивчення предметів і курсів у 5–6 та 7–8 класах громадянської та історичної освітньої галузі. Зміст правознавства побудований з урахуванням наступності та міжпредметних зв'язків із зазначеними предметами і курсами й передбачає поглиблення розуміння вже відомих понять як-от «представницька демократія», «права і свободи людини та громадянина», «конституційні обов'язки», «громадянство» тощо.

3. Поняття нерівномірно розподілені за розділами/параграфами, отже, підготовка до деяких навчальних занять потребуватиме від вчителя більше часу щодо організації засвоєння понять учнями.

4. Значна частина понять визначена на рівні законодавства, а це зумовлює особливості методики їх формування, насамперед, організації роботи учнів з відповідними нормативно-правовими актами, витягами з них. Наприклад, формуючи поняття «кримінальне правопорушення» слід звернутися до частини 1 статті 11 Кримінального кодексу України, згідно з якою «Кримінальним правопорушенням є

передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». Зауважимо, що формуючи поняття, які прямо не визначені в законодавстві, також варто звертатися до правових джерел, наприклад, Кримінальний кодекс України не містить визначення поняття «кримінальна відповідальність», однак, його можна «вивести» зі статей 1 та 2 цього документу.

У найбільш загальному вигляді робота з опанування учнями правових понять має проводитися за такими етапами: 1) актуалізація уявлень/знань учнів щодо певного поняття; 2) поглиблення й узагальнення знань для формування поняття; 3) застосування поняття.

Пізнавальна діяльність учнів у процесі засвоєння понять може бути організована у малих групах (до 4-ьох осіб), парах або індивідуально за певним алгоритмом дій. Пропонуємо покрокову інструкцію організації навчальної діяльності учнів з формування понять на прикладі поняття «кримінальна відповідальність»:

1) *актуалізація опорних знань учнів*, зокрема пригадування визначення поняття «юридична відповідальність», її видів та підстав притягнення до юридичної відповідальності;

2) *ознайомлення учнів з відповідними статтями кодексу, проведення аналізу та виокремлення* (самостійно або за допомогою вчителя, залежно від рівня підготовки учнів) *ознак кримінальної відповідальності*;

3) *узагальнення опорних знань та наведених ознак* (самостійно або за допомогою вчителя) *і визначення поняття «кримінальна відповідальність»*;

4) *застосування та закріплення набутих знань* шляхом проведення правового аналізу ситуацій/ методу кейсів.

Правові поняття, переважно, є складними, мають велику кількість суттєвих ознак, на кожному з яких необхідно акцентувати увагу учнів. Для полегшення сприйняття такого навчального матеріалу, його доцільно візуалізувати за допомогою таблиць і схем. Відповідними *методичними варіантами* (альтернативними способами з урахуванням рівня підготовки учнів) є такі, коли вчитель пропонує:

- таблиці та схеми «в готовому вигляді» повністю заповненими, учні мають ознайомитися з їхнім змістом;

- таблиці та схеми, які заповнені частково, учні мають завершити їх заповнення за прикладом;

- макет таблиці з назвами колонок або назву схеми, а учні заповнюють таблицю чи розробляють схему самостійно або за допомогою вчителя.

Незалежно від обраного методичного варіанту, така робота має завершуватися узагальненням ознак та визначенням відповідного поняття.

Ефективним інструментом розвитку в учнів юридичної логіки у процесі формування правових понять є порівняння, що спрямовується на встановлення як схожих (спільних) ознак понять, так і тих, що відрізняють їх одне від іншого. Процес порівняння та його результати слід візуалізувати в порівняльній таблиці. Алгоритм проведення порівняння є таким:

1) чітко визначити явища, що порівнюються (правові та інші види соціальних норм; правомірна та протиправна поведінка; правоздатність та дієздатність фізичної

особи; адміністративний та кримінальний проступок; адміністративна та кримінальна відповідальність);

2) виділити типові ознаки поняття шляхом їх аналізу, організувавши, за потреби, роботу учнів зі статтями відповідного нормативно-правового акту;

3) конкретизувати критерії порівняння, наприклад, порівняння правоздатності та дієздатності фізичної особи варто проводити за такими критеріями: частиною якого (іншого, більш складного) поняття є; чи передбачає здатність особи реалізувати свої права; чи передбачає здатність особи самостійно нести відповідальність; з якого моменту настає; чи поділяється на види і з чим це пов'язано; чи може обмежуватися;

4) безпосередньо співставити поняття за визначеними критеріями, встановити схоже (спільне) та відмінне;

5) відобразити це у порівняльній таблиці;

6) узагальнити виявлені ознаки та сформулювати визначення понять, які порівнювалися;

7) закріпити набуті знання шляхом проведення правового аналізу відповідних ситуацій/методу кейсів.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування правових понять у 9 класі НУШ є не самоцілью, а базовою передумовою для розвитку аналітичних умінь та юридичного мислення учнів. Застосування описаних методичних прийомів допомагає вчителю структурувати роботу з термінологічним апаратом як дослідницький процес. Це забезпечує перехід від інтуїтивно-емоційного сприйняття життєвих ситуацій до їх об'єктивного оцінювання крізь призму чинного законодавства, що є надійним підґрунтям для досягнення обов'язкових результатів навчання та формування правосвідомої особистості випускника базової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). <https://surl.li/twhtuj>
2. Пометун О. І., Ремех Т. О., Рябовол Л. Т. Модельна навчальна програма «Правознавство. 9 клас» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2025. 10 с.
3. Ремех Т. О., Рябовол Л. Т. Правознавство : підруч. для 9 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2026. 144 с.

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЦІЛЬОВОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ЗМІСТУ В «ПРАВОЗНАВСТВІ» ТА «ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ» (9 КЛАС НУШ)

Тетяна Олексіївна Ремех,
*завідувачка відділу суспільствознавчої освіти,
кандидат педагогічних наук,
старший дослідник*

Із 2026–2027 навчального року відповідно до Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти в 9 класі Нової української школи